

GÜNÜMÜZ TÜRKÇÜLÜĞÜNÜN İSLAMLA İMTİHANI: TÜRK-İSLAM SENTEZİ VE AYDINLAR OCAĞI

Ali ÇAĞLAR, Mustafa ULUÇAKAR

Özet: Bu çalışmanın ana amacı, çok yönlü bir meşrulaştırma gücüne sahip İslam inancının, Türk-İslam Sentezi kurgusu aracılığıyla; Türk, Türklük ve Türk ulus kimliği üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Bu amaca ulaşmak için ilk önce, Türkiye'deki çoğulculuk tartışmalarına göz atılmıştır. Daha sonra da, Türk sağının geleneksel iki kanadını, sola karşı birleştirmek iddiasıyla ortaya çıkan Türk-İslam Sentezi düşüncesi ile bu düşüncenin yaratıcısı ve kurucusu Aydınlar Ocağı'nın Türk siyasal hayatındaki etkileri tartışılmıştır. Çalışmada, "Türk-İslam Sentezi" düşüncesinin, iddia edilen aksine, Türk sağının geleneksel iki kanadını birleştirmek ve/ya Müslümanlığı millet düşüncesi içine sığdırmak amacına değil de bir kültür ve üst kimlik ile ırkı ya da etnisiteyi ifade eden Türk, Kürt kavramlarını İslam potasında eritmeye hizmet ettiği ve bir hegemonya projesi olarak Türk toplumunun dünyaya bakışını, dönemindekinden daha fazla etkilemeye başladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Aydınlar Ocağı, Türkçülük, Türk-İslam Sentezi, Siyasal İslam, Muhafazakâr Demokrasi.

Testing Current 'Turkism' through the Lenses of Islam: 'The Turkish-Islamic Synthesis' Concept and The Aydınlar Ocağı Association

Abstract: The main aim of this paper is to discuss the way Islam with its manifold legitimization power influenced the formation of the notions of Turk, Turkishness and Turkish national identity through the concept of the 'Turkish-Islamic Synthesis'. To reach this aim, firstly, we delved into the discourse on pluralism in Turkey. Since the concept of 'Turkish-Islamic Synthesis' aimed at reconciling the two traditional wings of the Turkish right in their struggle against the Left, we then investigated the impact on Turkish political life of The Aydınlar Ocağı Association, a creator and promoter of the concept. The study concluded that contrary to its expressed mission of unifying the two traditional wings of the Turkish Right and/or of fitting them into the Muslim concept of millet (nation), 'The Turkish-Islamic Synthesis' served the dissolution of the Turkish and Kurdish ethnic and cultural identities within Islam. As a new hegemonic project, 'The Turkish-Islamic Synthesis' started affecting more than before the attitude of the Turkish public towards the world.

Key words: The Aydınlar Ocağı Association, Turkism, Turkish-Islamic Synthesis, Political Islam, Conservative Democracy.

Bu çalışmanın ana amacı, çok yönlü bir meşrulaştırma gücüne sahip İslam inancının, Türk-İslam Sentezi kurgusu aracılığıyla; Türk, Türklük ve Türk ulus kimliği üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Bu amaca ulaşmak için ilk önce Türkiye'deki "çoğulculuk" tartışmalarına göz atılmıştır. Daha sonra da Türk sağının Türklük ve İslamcılık kanadını, sola karşı birleştirmek iddiasıyla ortaya

çıkan Türk-İslam Sentezi düşüncesi ile bu düşüncenin yaratıcısı ve kurucusu Aydınlar Ocağı'nın Türk siyasal hayatındaki etkileri tartışılmıştır.

Türkiye'nin siyaset sahnesinde; Tanzimat'tan bu yana, Batılı anlamda seküler ve modern bir Türkiye oluşturma gereğine inanan ve Batının sahip olduğu düşünce, değer ve normları savunan yaklaşım ile genel hatlarıyla Batı'nın teknolojisini reddetmeyen, ancak başta İslamiyet olmak üzere kendine özgü saydığı gelenek, değer ve normlara sıkı sıkıya bağlı kalmak isteyen yaklaşım arasında bir düşünsel çatışmanın yaşandığı söylenebilir¹. Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eserinde iki temel kavrama sıkça başvurduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi “direnme” kavramıdır.

Bir toplumda değişim zorunlulukları ortaya çıkınca, bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek çağdaşlaşmaya doğru bir yönelme başlayınca, o zamana dek açıkça din şemsiyesi altına girmemiş işler, değişim yağmuru karşısında bu şemsiyenin altında toplanmaya başlar... Her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması başlar; Çağdaşlaşma akımına karşı çıkan her tepki, daima dinsel bir nitelikte görünür (Berkes, 1973, ss. 17-18, 25).

Diğeri ise “ikilik” kavramıdır. Tanzimat'tan beri yaşanmaya başlanan “ikilik” sorunu Berkes'in sürekli üzerinde durduğu konuların başında gelir. Berkes bu kavramla, Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreçteki düzenlemelerin, Osmanlı toplumunu toplumsal ve kültürel açıdan iki yapıya soktuğunu anlatır (Yıldız, 2012, s. 8).

Sözü edilen bu ikiliğin ikinci tarafının mensupları, devleti İttihat ve Terakki'den miras alan pozitivist, aydınlanmacı ve modernist bir kuşağın tepeden inme yaklaşımının yönettiğine dair oluşan algıları gereği, uzun bir süre *-devlet-* ile bir türlü barışmamış ve onu âdeta kendi tarzına düşman olarak değerlendirmiştir. 1970'lerin başından itibaren bu kesim, devletin esasen düşman değil de kim ele geçirirse onun amaçlarına hizmet eden bir araç olduğunu fark edip devlete dair algı biçimlerini kategorik biçimde değişime uğratmıştır. Milli Nizam Partisi örgütlenmesi ile başlayan bu tavır ve algı değişikliği, sonraları Milli Selamet Partisi (MSP) ile devam ettirilmiştir. MSP, hem CHP ile koalisyon yaparak hem de Milliyetçi Cephe diye adlandırılan oluşumların içerisinde koalisyon hükümetlerinde yer alarak bu farkındalığı fiili olarak yaşamış ve yaşatmıştır. MSP'nin bu deneyimi, ikinci grubun mensuplarına devleti kendi görüşlerine göre yönetme konusunda yeni bir vizyon vermiştir denebilir.

Özellikle 1970'li yılların sonu ile 1980'li yıllarda, başta komünizm karşıtlığı olmak üzere, ordu ile bu grubun bakış biçimlerinin birbirine yakınlaştığı söylenebilir. Ayrıca bu grup, 1946 sonrası yaşananlar, 1950 ve 1960'ların

¹ Berkes (1973, ss. 17, 18, 23) birinci grubu laiklik/çağdaşlaşma düşüncesinde olanlar; ikinci grubu ise İslamcı olarak tanımlamaktadır.

Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) iktidar pratiklerinden, *-orduya açıktan karşı olmanın-* siyasetin meşru zeminlerde yapılma olanaklarını da iyiden iyiye daralttığı gerçeğini de kavramıştır. Bu kavrayışa bağlı olarak, siyaseti meşru zeminlerde yapabilmeyenin çaresi, orduya açık biçimde karşı olmamak veya ordunun içine askeri okullar üzerinden sızmak² veya ordunun siyasetin yapıldığı alanı daraltan etkisini bertaraf etmek ya da bunların hepsini bir arada yapmak olarak görülmüştür. Bununla birlikte; *-Atatürkçü geleneği-* İslamcı kurumlarla bağdaştırabilmenin zorluğu, bu grup mensuplarının ortak bir ideoloji meydana getirebilme olanaklarını zorlaştıran temel etkenlerden biri olmuştur. Bu kapsamda, 1970’lerin başlarında daha çok işitmeye başladığımız *-Türk-İslam Sentezi-* düşüncesini, özet olarak, İslam ile milliyetçiliği birleştirerek, Türk ve İslamı anti-komünizmin payandası ve popüler söylemi olarak yeniden üretecek bir ideoloji oluşturma gayreti olarak tanımlamak mümkündür.

İdeolojiler, içerisinde yeşerdiği toplumsal koşullardan, zamanın ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinin niteliğinden bağımsız değildir. Bu anlamda, bu ve benzeri ideoloji oluşturma gayretleri de içerisinde bulunduğu farklı tarihsel dönem ve mekânlarda, farklı çağrışım ve anlamlara sahip olmuştur. Bu çerçevede Türk-İslam Sentezi, ortaya çıktığı dönem itibarıyla, hatırlanmaya değer bazı toplumsal ve siyasal özellikler göstermiştir. Türk-İslam Sentezi düşüncesinin yeşerdiği uluslararası ortamı kısaca tarif etmek gerekirse; bu dönemde ABD’nin SSCB’yi zayıf düşürmeye matuf bir çare/araç ve bir tür çevreleme siyasasının gereği olarak İslamiyet’e başvurduğu görülmektedir. Bu çerçevede ABD’nin radikal İslamcı akımları, başta Afganistan olmak üzere SSCB’yi kuşatan bütün ülkelerde desteklediği ve hatta İran’da Şah rejiminin devrilmesi karşısında kategorik bir tavır almadığı görülmüştür. Ayrıca sözü edilen dönemde, Türkiye’nin de dâhil olduğu coğrafi çevrede, uluslararası sermayenin çıkarları lehine düzenlemeler yapılması dikkatten kaçmamalıdır.

Sosyalist düşüncenin görece destek bulduğu 1970’li yılların iç siyasal gelişmelerinin de Türk-İslam Sentezi düşüncesinin yeşermesine katkıda bulunduğu görülür. Bu yıllarda sosyo-ekonomik ve politik koşulların sonucu olarak ortaya çıkan çatışmaların çağrıştırdığı, “vatan elden gidiyor, bir şeyler yapmak lazım” söylemiyle karakterize edilen bir pekiştirme ve bütünleştirme ihtiyacı yaratılmıştır. Yaratılan bu ortam, 12 Eylül askeri yönetiminin okullarda din derslerini zorunlu kılan madde de dahil bu girişimi destekleyen, Kuran kurslarının yaygınlaştırılması gibi, faaliyet ve uygulamalarla İslamiyet’i, bütünleştirici bir unsur olarak kabul eden anlayışın hakim kılınmasına ve buna

---

² Özellikle AKP’nin ikinci iktidarı öncesi dönemde her yıl YAŞ tarafından askeri okullar ile astsubay – subay kadrolarından, “irticai faaliyetler” çerçevesinde yapılan kurumdan uzaklaştırmalar, Ordu tarafından sızma olarak değerlendirilmiştir denebilir.

bağlı pratiklerle bu ideolojik kurgunun daha güçlü bir zemin üzerinde inşasına ortam hazırlanmıştır.

Türk-İslam Sentezi üzerine Türk basınındaki yorum ve değerlendirmelere dayalı bir bilgi taraması yapan Güvenç, Şaylan, Tekeli, ve Turan (1991) sentezin, 1970’li yıllarda Türkiye gündemine bugünkünden kısmen farklı olmak kaydıyla ve sadece entelektüel düzeyde dile geldiğine, konunun, söz gelimi *-rabıta-* veya *-türban-* benzeri bir tartışmada olduğu gibi kendisine halk nezdinden yer bulamadığına işaret etmektedir: “Dahası, sokaktaki adamın sentezden hiç haberi olmamıştır. Ancak belki de bugününe çok benzer bir şekilde sentez onu çevrelemiş; o, âdeta giderek artan bir ton ve ivmeyle sentezi yaşamış/yaşamaktadır, ama onun bundan haberi yoktur” (Güvenç, Şaylan, Tekeli ve Turan, 1991, s. 18). Türk-İslam Sentezi’nin ideolojik yapılandırma çerçevesinin, esasen milliyetçilikten çok İslamcılığı temel aldığı değerlendirilen Dursun’a (2006)³ göre, “...sentez, 12 Eylül darbesi sonrasında olağanüstü koşulların yaşandığı bir dönemde, yitirilen toplumsal düzenin yeniden sağlanacağı ve birliğin ve bütünlüğün ilelebet korunacağı vaadini örgütleyerek ideolojik fantezi ufkunu çizdi”.

Yazının başında yer verilen grup çatışmasının, yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler içerisinde giderek daha fazla kendini göstermeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çatışmanın bugünkü mahiyeti ve gidişatı hakkında daha açık bir gözlem yapabilmek için; Türk İslam Sentezi düşüncesini ve Dursun’un (2006) tabiriyle mezkûr düşüncenin failini, yani Aydınlar Ocağı’nı, gözden geçirmekte yarar vardır. Bu gözden geçirmede, “Türk-İslam Sentezi’nin Cumhuriyet’in seküler kurgusuna rağmen nasıl olup da devlet katında bu kadar kabul ve itibar görebildiği ve bu itibarı sürdürebildiği”, yanıtlanması gereken soruların başında gelmektedir. Bu kapsamda; Türkiye’de son dönemde daha sık bir biçimde telaffuz edilmeye başlanan çoğulculuk tartışmalarına yönelik bir incelemenin, bu soruya yanıt arayışında bize yardımcı olacağı değerlendirilmiştir.

Türkiye’deki çoğulculuk tartışmalarının, çerçeve ve içerik olarak, Batı’daki tartışmalardan ciddi anlamda etkilendiği söylenebilir. Bu nedenle Batı’daki çoğulculuk tartışmalarının bizdeki yansımalarını doğru tahlil edebilmek için bu tartışmaların Batı’daki tarihsel seyrine göz atmakta yarar vardır. Kalın’a (2007) göre 1950’lere kadar ülkesini bir tür eritme potası gibi kullanan Amerika, böylelikle, Roma gibi, Osmanlı gibi, her türden farklılığı kucaklamayı ve bu suretle onların toplamından daha fazla bir şey olmayı hedeflemiştir. Oysaki beklenen olmamış, tersine, Amerika’nın bu eritme potası, âdeta ayrıksı gruplar

³ Detaylı bilgi için bk. 01.09.2014 tarihinde

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5895?ref=benimshopum.com adresinden erişildi.

üreten ve bu grupları gettolar içerisinde birleştiren bir merkez haline gelmiştir. Asimilasyon siyasetinin beklenen hasılayı üretememesi üzerine, "... madem ki kimse kontrol edemediği bir potada eriyip kaybolmak istemiyor, o halde herkesi olduğu gibi, hatta bir hiyerarşiye tabi olmaksızın özgür ve eşit kabul edelim. Böylelikle -bir tür salata tabağı anlayışıyla- sözü edilenlerin de topluma katkısını maksimize edebiliriz" (Kalın, 2007a, s. 13) düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Ancak bu düşünce tarzı ile de toplumda kendiliğinden oluşan gizli hiyerarşiler, ırkçı eğilimler ve derin nefretler aşılamamıştır:

Bütün kavramsal cazibesine rağmen bu modelin de pek işe yaradığı söylenemez. Zira salata tabağına hakim olan gizli hiyerarşiler, ırkçı tutumlar, ayrımcılıklar, derin nefretler var olmaya devam ediyor. Bugün Amerika bütün bu sorunları, tüketim ekonomisiyle aşmaya çalışıyor. İleri kapitalizmin son geldiği nokta da bu zaten: Eğer tüketime katılıyorsanız, sizin kim, nasıl biri, hangi etnik kökenden, dinden, vs. olduğunuz önemli değil. Hatta artık İngilizce konuşmanız da gerekmiyor. Arabanıza binip bir süpermarkette para harcamak için hiç bir özel yeteneğe sahip olmanız gerek yok! (Kalın, 2007a, s. 13).

Ayrıca, "bu tarihsel süreçte ABD yönetimlerinin hiç vazgeçmediği çok bilindik bir usul de; -ortak düşman- kavramıdır. Önceleri ortak düşman -komünizm- iken şimdiki ortak düşman, açıkça telaffuz edilmese de, İslam veya açıkça telaffuz edilen şekliyle aşırı İslami akımlardır" (Kalın, 2007b, ss. 17-46). Benzer biçimde Türkiye Cumhuriyeti'nde de, ulus-devletin koruma reflekslerinin doğal bir sonucu olarak, modern devletin bütünleşme/bütünleştirme uğraşlarının temel sorunsalı, Osmanlı bakiyesi Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı kökenlerden gelen vatandaşları arasındaki farkları giderme arayışları olmuştur. Hal böyle olunca, çözümün adresi de; modernitenin, inanç/din yerine aklı önceleyen tavrı ve onun gözde ideolojisi "milliyetçilik"te görülmüştür. Yazının başında sözü edilen ikinci gruba mensup aydınlara göre ise sorun; kökenlerini, modern devletin yaptığı dar ve tek boyutlu millet ve kültür tanımlarından, bu tanımlara uymayan herkesin ve her grubun bir şekilde ayrımcılığa maruz bırakılmasından kaynaklanmaktadır⁴. Soruna böyle bakanlar çözümü; Türkiye'nin şu ana kadar referans kabul ettiği etno-seküler kimlik tanımlarını aşip, mirasçısı olduğu geleneğin pozitif değerlerine dönmesinde, diğer bir deyişle Osmanlı'daki kimlik yapısında aramıştır⁵. Oysaki ilk bakışta yeni-Osmanlılık düşüncesini Türk-İslam sentezi düşüncesiyle örtüştürmenin pek de kolay olmadığını görmek mümkündür. Zira modern ulus devletin birleştirici ideolojisi milliyetçilik ile

⁴ Bu grubun aydınları temel sorunun, Türk halkının kâhir ekseriyetinin modernist/laikçi kesim tarafından "mürteci", "köylü", "çarıklı", "gelişmemiş" ve "göbeğini kaşıyan" olarak mahkûm edilmesinden kaynaklandığını sıkça dile getirmiş; bu söylem dönemin siyasi aktörleri tarafından seçim malzemesi olarak da kullanılmıştır.

⁵ Yeni Osmanlılık olarak da tanımlanan bu düşünce biçimi ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Özakıncı, 2007.

Osmanlı'nın birleştirici mayası olan din ve ümmet anlayışına dayalı toplumsal ve siyasal düzenin birbirleriyle çelişik iki düşünce biçimi olduğuna dair sayılamayacak kadar çok kanıt vardır. Bunlardan ilk akla gelenler; Türk-İslam Sentezi'nde merkezîyetçi, Osmanlı'nın son döneminde ise, âdem-i merkezîyetçi bir sisteme dayanan yönetim biçiminin öngörülmesidir. Bu çerçevede, Osmanlı'da birleştirici anlayış farklı dini - etnik unsurların tanınması yanında, kültürel ve idari olarak farklılıkların kabul edilmesi anlayışı üzerine kurgulanırken, XIX. yüzyıldaki genel geçer akım olan milliyetçilikte ise Türklük merkezi bir söylem olarak öne çıkarılmaktadır (Ataman, 2003, ss. 357-360).

Kafesoğlu'na göre “sentez kelimesiyle irtibatlandırılan kavramlar ‘Türklük’ ve ‘İslamiyet’ kavramlarıdır. İslam ve Türklük arasındaki özdeşleşme sonucu Türklük ve İslamiyet'in sosyal ve manevi alanda bir olması, aynı anlama gelmesi şeklinde tanımlanabilmektedir” (Kafesoğlu, 1985, s. 162). Keza, Kafesoğlu (1984, s. 41) ve Donuk'a (1988, s. 9) göre “Türk kültürü, İslamiyet'le müşerref olunca İslamlaşmaya başlamış, bununla birlikte, İslam öncesindeki Cihan Devleti ülküsü, Allah'ın adını ve adaletini yeryüzüne yaymak olan Nizam-ı Âlem fikri varlık gayesi” olmuştur. Diğer bir deyişle Türkler, İslam dünyasının yükünü ve ülkülerini omuzlamıştır:

Medeniyet dairesindeki her milletin kendine has kabiliyetleri ve üstünlükleri medeniyetin zenginliğidir. Böyle olunca Türk Milleti, Müslüman olmasıyla sadece kendi tarihini değil dünya tarihini etkileyecek büyük olayların başlangıcını sağlamıştır. Yani Türklerin Müslüman olması sürecine iki yönden bakmak gerekmektedir: Birincisi Türk milletinin İslam dinini kabul ettikten sonra yaşantı, düşünce ve inançlarındaki değişikliklerdir. İkincisi ise İslam âleminin ve dünyanın, Türklerin Müslümanlığı ile elde ettiği kazanımlardır (Kafesoğlu, 1984, s. 41).

Dursun'a (2006) göre Türk-İslam Sentezi düşüncesi, “milliyetçilik” ile “İslamcılık” kavramlarını, daha ziyade “Müslümanlık” temelinde birleştirmektedir. Dursun'un bu konudaki analizi şu şekildedir:

Türk ve Müslüman olmak arasında, Sentez'in adlandırması aracılığıyla da tek ve kesin bir bağ iddia ediliyor: Türk olmanın ve Türk kalabilmenin koşulu, Müslüman olmaktır. Ancak biri diğerinin varlığının koşulu olarak kurulan bu bağıntı, İslam açısından geçerli değildir. Yani Müslüman olabilmenin ve kalabilmenin koşulu hiçbir zaman Türklük olmadı. Çünkü İslam'ın İslam olabilmesi için gerekli olan şey, elbette, Türklük değildir. Aralarındaki belirlemiş ilişkisinde söz konusu olan şey, evrenselin/tümelin tikeli yani İslamiyet'in Türklüğü belirlemesidir. Bu ideolojinin esas iddiası, Türklük ve Müslümanlık arasındaki ilişkinin bir uyum ilişkisi olduğudur. Buna göre, Türk milleti, İslam'ın yayılma tarihindeki öncü rolüyle ayrıcalıklı bir konum edindi ve tevhit (birlik,

bütünlük) ilkesine sahip çıkarak, millet olma özelliğini kazandı. İman birliği ve din kardeşliğine dayalı ümmetçilik, Sentez’de ‘Allah’ın iradesine teslimiyetten ibaret bir insan topluluğunun peşinden koşulmasıdır’. Milliyetçilik ise insanın kendi milletini bilmesiyle ilgili bir ‘idrak’ olarak tarif ediliyor. Böyle ortaya konulduğunda Sentez’de, millet idraki ile Allah’ın buyruk ve iradesine teslimiyet anlamındaki ümmet idraki arasında herhangi bir uyumsuzluk ya da gerilim mevcut değildir. Türk-İslam Sentezi, milliyetçilik ve ümmetçilik arasında 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı’da açıkça gelişen tarihsel yarılmanın üstesinden gelmeye çalışan bir ideolojidir. İdeal olan, Senteze göre, bütün Müslümanların tek bir ümmet olma idrakine sahip olmasıdır. Ancak bütün Müslüman grupların birleşme duygusuna, engelleyici nedenlerle sahip olamayışı göz önüne alındığında, milliyet önemli hale geliyor. Bu durumda da Türk milleti, ‘kâfirlere karşı Allah yolunda cihat etmek’ bakımından çeşitli İslam milletleri arasında ‘en fazla rahmaniyete mazhar olmuş’ millet olarak ayrıcalıklandırılıyor. Tam da böyle bir özgünleştirme hareketi ile Sentez’in milliyetçi ve ümmetçiliğe dayalı farklı kimlik öğeleri bir eklemlemeye uğratılabiliyor (Dursun, 2006).

Bu inceleme ile amaç; Sentez’in milliyetçilik ve ümmetçilik gibi çelişik kavramları birleştirebilme biçiminin ne olduğu ve Türklük veya İslamcılık öğelerinden herhangi birinin açık veya örtülü biçimde geride tutulup, tutulmadığı sorularını tartışmaktır. Bununla birlikte, bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Bunlardan ilk akla geleni, ‘sentezin Müslüman olup Türk olmayanları, keza Türk olup Müslüman olmayanları hangi müşterek ideal çerçevesinde bir araya getirmeyi tasarladığı’ sorusudur. Bir nevi, Türk olup Müslüman olmayanlar “Türklük” kavramı içerisinde değerlendirilmemekte ve hatta sadece “Hanefi Türk”, Türk olarak nitelendirilmektedir. Akla gelen diğer bir soru ise, Sentez’in bugünkü hükümetin “muhafazakâr-demokratlık” söylemiyle ne derece ilintili olduğu ve bununla bağlantılı olarak, ekonomide liberal, buna karşılık, sosyal yaşamda muhafazakâr anlayışların ne ölçüde bir arada yaşayabileceği konusuna ilişkin sorulardır. Bu sorulara yanıt getirebilmek için de Sentez fikrinin babası sayılabilecek Aydınlar Ocağı’na kısaca göz atmakta fayda vardır.

Taşkın’a (2003) göre, Aydınlar Ocağı’nın kuruluşundaki temel etken; Batı’nın ve bu bağlamda solun giderek artan entelektüel-kültürel hegemonyasından rahatsız olan kuşağın, karşı örgütlenme istekleri olmuştur. Keza Taşkın’a göre (2003, s. 389), “Necip Fazıl Kısakürek’in tavsiyesiyle seçilen Aydınlar Ocağı isminin bile, sol entelektüellere karşı gerçek, yerli aydın kimliğini sahiplenme iddiasının bir uzantısı olarak gören bu kuşağın, sola tepkiselliği içerisinde hızla solun örgütlenme yöntemlerini içselleştirmesi” önemlidir. Taşkın ayrıca “Aydınlar Ocağı” olarak adlandırılmasında da bariz psikolojik bir etkiden söz etmektedir. Bu etki, 1960’lı yıllarda yaygın olan, sağ kesimden aydın çıkmayacağına dair söylentinin yarattığı tepkisellik duygusudur. Taşkın, bu

tepkiselliğin nedenlerinin başına sağın durduğu yerin, entelektüel bir hareketin mayalanması için elverişsizliğini yerleştirir. Zira konumu gereği sağ, hep bir şeyleri muhafaza etmek, beklemek, korumak, savunmak ve onların gerekliliğini ispat etmek pozisyonunda kalmış veya buna itilmiştir (2003a, s. 389). Benzer biçimde Alkan'a (1991, s. 11) göre de, "Sağın, bir aydın hareketi olmak, hiç değilse bu görüntüyü vermek arzusu, en yüksek ifadesini Aydınlar Ocağı'nda bulmuştur. Bu ismin tercih edilmesinde, sağda da aydın yetişebildiği, sağcıların da aydın olabildiği iddiasının payı büyüktür".

Dursun'a (2004, s. 61) göre Aydınlar Ocağı, 1961 yılında milliyetçilerin ve dinî kesimin görüşlerini tartışabilmeleri için oluşturulan Aydınlar Kulübü ile bağlantılı bir biçimde kurulmuştur. Kulüp 1965'te kapanmıştır. Ancak sonraları sosyalist düşüncenin yaygınlaşmasına paralel olarak 1970'de İbrahim Kafesoğlu başkanlığında Aydınlar Ocağı kurulmuştur. Ocağın diğer dikkat çekici isimleri arasında Muharrem Ergin, Ahmet Kabaklı, Süleyman Yalçın ve Nevzat Yalçıntaş'ı saymak gerekir. Keza sağın önemli isimlerinden sayılan Necip Fazıl Kısakürek de 1975 sonrasında Aydınlar Ocağı içerisinde yer almıştır (Güzel, 2003, s. 338). Aydınlar Ocağı eski başkanlarından Süleyman Yalçın⁶, bir söyleşide, Ocağın nasıl kurulduğuna ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştır:

27 Mayıs'tan sonra Milliyetçiler Derneği de dâhil olmak üzere bütün cemiyetler kapatıldı. Fikri ve kültürel bütün etkinlikler durdurulmuştu. İşte bu dönemde akademik camiadaki arkadaşlarla bir araya gelip bir şey yapalım istedik. İlk önceleri Aydınlar Kulübü adını verdiğimiz, daha sonra ise Aydınlar Ocağı olarak değiştirdiğimiz derneğimizi kurduk. On kişiydik. Necmettin Erbakan, kardeşi Kemalettin Erbakan, Ayhan Songar, Asım Taşer bu on kişi arasında yer alan isimlerdi. Çarşıkapı'da Karaağaç İşhanı'nın üst katını 500 liraya kiralamıştık. Kira ve diğer giderler için her birimiz her ay 50 lira verecektik. Herkes ayın başında 50 lirayı getirecekti. Aydınlar Ocağı o dönemde gerçekten de önemli bir hizmette bulunmuştur. Hafta da en az iki gün değişik fikirden değerli insanları getirerek konferanslar verirdik. Hasan Basri Çantay, Şemsettin Yeşil, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişment, Ali Fuat Başgil, Arif Nihat Asya gibi değerli isimler Aydınlar Ocağı'nın müdavimleri arasındaydı. Necip Fazıl'ın konferansları oldukça rağbet görürdü. Hepimizin milli ve manevi olarak beslenmesinde Aydınlar Ocağı'nın büyük faydası oldu. Ayhan Songar'ın Cuma namazına başlamasına ben vesile oldum. Bir süre sonra Ayhan, bir akşam Necip Fazıl'ın bir konferansından sonra bana "Süleyman, ben artık beş vakit namaza başlıyorum" dedi. Necip Fazıl büyük bir dava adamıydı. Allah ondan razı olsun. Peygamber sevgisini, İslam'ın şuurunu pek çok gence o aşıladı. Tayyip Bey ve Cumhurbaşkanı (o zamanki Abdullah Gül) buna dâhildir. Yine, Tarık Buğra da Aydınlar Ocağı'na gelenlerdendi. Akciğer kanserinden öldü. Çok üzülmüştüm.

⁶ *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2011-2012 tarihli ve 22. numaralı sayıda yer alan görüşme.

Güzel eserler yazdı. Adam gibi adamlardan biridir. İslam-Türk sentezine faydaları olanlardandı.

Güvenç ve diğerlerine (1991) göre Ocak mensuplarının, “Türkiye’nin yolunu şaşırılmaması için, millet ekseriyeti olarak bir takım mutabakatlara varılması” gerekliliğine yönelik olarak Türk Kültürü Dergisi’nde sıraladıkları önlemler, Atatürk Yüksek Kurumu (AYK) kararıyla milli kültürde “resmi istikamet” olarak benimsenmiş ve 12 Eylül sonrası pek çok resmi belgede değişikliğe uğratılmaksızın yer verilmiştir⁷:

Evet, Türk-İslam Sentezi terkibi tezimizin 1980 sonrasında Devlet katında bir kabul ve itibar gördüğü doğrudur. Çünkü bu, aklın ve ilmin ortaya koyduğu bir vakıdır. Nitekim Atatürk Yüksek Kurumu’nun Türk-İslam Sentezi’ni benimsemesi bizim için sevindirici olmuştur. Niye böyle oluyor? Sağa sola bakıyorlar başka çıkış yolu bulamayınca da bu fikre geliyorlar (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 39’da aktarıldığı gibi).

Aydınlar Ocağı’nın kuruluş aşamasındaki görüşleri kabaca iki ana bölümden oluşmuştur. Bu görüşler; “İnsan, tabii ve suni cemiyetler, millet ve kültürle ilgili saptamalar” ile “Türkiye’nin beka davası, ekonomik kalkınma çareleri, siyasi huzur ve milli eğitime ilişkin saptamalar” başlıkları altında ifade edilmiştir. Birinci bölümdeki en kuvvetli vurgu; Ziya Gökalp’in Türk milliyetçiliğinin üçlü temeli olarak önerdiği din, hars ve medeniyet kavramları üzerine bina edilmiştir. İkinci bölümde ise; güçlü Devlet, total toplum, Japon kalkınma modeli, devlet eliyle onarım gibi vurgular dikkat çekicidir (Güvenç ve diğerleri, 1991, ss. 17-18). Bu yaklaşım ve etkiyi Anavatan Partisi (ANAP) üzerinde görmek mümkündür. Örneğin, Süleyman Yalçın’ın⁸ ANAP’ın parti programı üzerine yaptığı değerlendirmede söyledikleri, Aydınlar Ocağı’nın resmi üyesi olmamakla birlikte Özal’ın Ocak ile ilişkilerinin yakınlığını göstermektedir. Özcan’a göre ise, Özal zamanında partiye hâkim olan Ocak görüşü, Özal sonrasında terk edilmiş ve Ocak’ta milliyetçi/ulusalcı düşünceler öne çıkarılmaya başlamıştır:

Siyasal, sosyal, hukuki ve ekonomik politikalara tesir eden Türk İslam Sentezi fikri yerine katı bir sekülerizm operasyonu başlamıştır. 1998’de Nevzat Yalçıntaş döneminin ardından Mustafa Erkal’ın başkan seçilmesinden sonrası ise Ocağın daha milliyetçi bir çizgiye oturmasıyla nihayete ermiştir. Mustafa Erkal döneminde Aydınlar Ocağının eski kadrosu tasfiye edilmiştir. Tasfiye edilen her kişi, Ocak için etki alanının

⁷ Atatürk Yüksek Kurumu (AYK), 20 Haziran 1986 günü Cumhurbaşkanı Evren başkanlığında toplanarak, Sentezi temel alan bir kültürün bütün millete kabul ettirilmesine yönelik bir raporu benimsemiştir (2000’e Doğru Dergisi, 25 Ocak 1987). Ayrıca bk. (Coşkun, 2006).

⁸ CNN Türk muhabiri, Cüneyt Özdemir’in 28 Ocak 2004 tarihinde Süleyman Yalçın ile yaptığı söyleşi.

daha da daralması anlamına gelmektedir. 2000’li yıllarda Aydınlar Ocağı kuruluş yıllarındaki bakış tarzının yenilenmesi düşüncesiyle Milli Mutabakatlarını yeniden belirlemiştir. Artık daha milliyetçi ve Milli kimlik davası ön plana çıkmıştır. İç ve dış gelişmeler, Ocak içinde bölünmeler ve Türk siyasi hayatının Ocak düşüncesinden uzaklaşması sonucunda ocağın marjinalliği artmış ve siyasallaşmaya başlamıştır (Özcan, 2011, ss. 157-160).

Aydınlar Ocağı’nda Soğuk Savaş süresince birlikte var olan İslâmcı ve Türkçü kanatların, sonraları, özellikle radikal İslami hareketlerin güç kazanması ve siyasal İslami temsil eden partilerin etkili iktidar konumlarına gelmeleriyle, ciddi ayrışmalar yaşandığı söylenebilir. Taşkın’a (2003, s. 401) göre, Türkçüler, daha çok Türk Ocakları ekseninde MHP ile yakınlaşırken; Ocağın İslamcı kimlikleri ağır basan isimleri küresel durum karşısında millî sınırları aşan İslami tahayyüllere yönelmişlerdir. Bu açıklamalarda dile getirilenlerden de anlaşılacağı üzere, bu gelişmeler sonucunda Aydınlar Ocağı, bir döneme damgasını vuran bir düşünce taşıyıcısı olarak zaman içerisinde işlevini yitirmiş,⁹ ancak, Ocağa atfedilen Türk- İslam Sentezi düşüncesi geçerliliğini korumuştur. Bu nedenle büyüteci yeniden Türk-İslam Sentezi’ne yöneltmekte yarar görülmektedir.

1960’ların milliyetçi muhafazakâr düşüncelerini, büyük ölçüde 1940’lardan itibaren sürekli yükselişe geçen “anti-komünist” söylem ve tavırların yönettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu söylem ve tavırlar, Aydınlar Ocağı’nın kuruluşunda da ciddi anlamda etkili olmuştur. Milliyetçi cenahta kendini bir numaralı komünist düşmanı olarak tanımlayan Tevetoğlu (1963, ss. 54-55), komünizmi bir çeşit “ruh hastalığı”, “ahlaksızlık” ve “cinsî sapıklık” olarak değerlendirmiş, Türklüğün düşmanı komünistlerin “bir psikopat, bir hırsız ve bir fahişenin her üçü birleşimi halde temsil edilen”, “hasta ruhlu, kirli ve mülevves yaratıklar olduğunu” öne sürmüştür. Ayrıca Kabaklı’ya (1970, s. 131) göre, “Milliyetçi-muhafazakârlık, oldum olası, millî değerlerine yabancılaşan Batı-taklitçiliği ile komünizm/solculuk arasında doğal bir bağlantıyı da varsaymaktadır. Milliyetçi-muhafazakârlıkta, orak çekiçli, çift üçgenli, haçlı ve beynelmilel emperyalist kaynaklar iç içe görülmektedir”. Edibali’ye (1991, s. 192) göre de, “Baticılığın en radikal şekli komünizmdir”. Edibali’nin sözlerinde en açık biçimde yansıtıldığı üzere, Türk-İslam Sentezi düşüncesinde de Baticılığa karşı bir “yerlilik-millilik” duruşu, ortak payda

⁹ Günümüzde, Türk-İslâm Sentezi’nin Nevzat Yalçıntaş gibi önde gelen isimleri Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) başta olmak üzere Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve diğer sağ partiler içerisinde siyaset yapmaktadırlar. “Aydınlar Ocağı” ise daha dar bir kadro ile Atatürkçülük, milliyetçilik, sol siyaset ve düşünce ile işbirliği söylemleri içerisinde, kısır tartışmalarla eski güç ve etkisinden uzak bir siyasî lobi görüntüsü çizmektedir denebilir.

olarak öne çıkartılmış ve Batı pejoratif bir biçimde komünizm ile özdeşleştirilmiştir. Batı karşıtlığı düşüncesinin pekiştirilmesinde, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uygulanan ambargolar, Batıyla ilişkilerin 1940'ların başından beri süregelen anlayıştan farklı bir biçimde ele alınmasına neden olmuştur.

Yukarıda sözü edilen soyut-somut koşulların bir sonucu olarak şekillenen Türk-İslâm Sentezi, 14 Mayıs 1970 tarihinde millî kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle yaymak amacıyla kurulan Aydınlar Ocağı'nın kuruluşundan birkaç yıl sonra ortaya çıkmıştır. Türk-İslam Sentezi düşüncesi ilk kez 1973 yılında, 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı'nın görüşü olarak ortaya atılmıştır. Bu görüş on yıl sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) Millî Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu (DPT Yayın No:1920/300) şeklinde Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ek bir belge haline getirilmiştir. Türk İslam-Sentezi, özellikle de 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında siyasal ve toplumsal alanda belirli bir güç kazanarak hegemonikleşmeye yönelmiş bir ideoloji olmuştur (Dursun, 2004, ss. 59-60).

Türkiye'de 1980'li yılların, muhafazakârlığın ön plâna çıktığı bir dönem olduğu söylenebilir. 1980 Askerî Darbesi'yle 1970'lerin örgütlü siyaseti dağıtılmış; rejim üzerinde varsayılan tehlikeler bertaraf edilmiş ve devlet otoritesinin yeniden inşası gayesiyle Türk-İslâm Sentezi ideolojik bir proje olarak yukarıdan-aşağıya uygulamaya sokulmuştur. Türk-İslâm Sentezi'ne, 1970'li yıllarda zayıfladığı düşünülen devlet iktidarının muhafazakâr esaslara göre topyekûn bir şekilde kuvvetlendirilmesi hedefiyle, millî kültürün önemi vurgulanarak, yeni girişimlerle yanıt vermeye çalışan bir pekiştirme projesi karakteri kazandırılmıştır. Örneğin Aydınlar Ocağı zihniyeti, -sağın diğer bazı kesimlerinin aksine- Eylül 1980'deki askeri darbeden etkilenmemiş, aksine Ocak yoluyla bir yandan Kemalizm'in güçlendirildiği görüntüsü verilirken, bir yandan da her düzey okulda din eğitiminin zorunlu tutulması ve imam hatip okullarının yayılması fikri desteklenmiştir (Copeaux, 1998, s. 59). Aydınlar Ocağı ideolojisi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1983'teki 'millî kültür raporu' ile resmîleştirilmiştir. Bu rapora göre; "Devletin kültür politikasında, gerçek Orta Asya değerleri ve İslamiyet'in oluşturduğu millî kültür yerini yeniden almalı, Batı ile ilişkiler de ihmal edilmemeli ancak bu ilişkiler Türk ekonomisine yararlı teknolojinin getirilmesiyle sınırlanmalıdır" (Copeaux, 1998, s. 59).

Seksenli yıllarda, -toplumda yaygınlaştırılan Batı karşıtlığına rağmen- Avrupa devletlerine, Türkiye'nin Batı demokrasisinden ayrılmadığı güvencesi verilmeye çalışılmış, hatta Kenan Evren, Türkiye'nin demokratik Avrupa'nın bir parçası olduğunu ve öyle kalmayı amaçladığını ısrarla belirtmiştir. Fakat bu çerçevenin gerektirdiği reformlar da gönülsüzce, hatta Orhan Pamuk'un ifadesiyle "Avrupalılar görse ne der?" (Pamuk, 1999, s. 329) ruh haliyle

gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dursun'a göre; "1980 sonrasında Sentez'in devlet katında kabul ve itibar görmesini sağlayan temel neden, Türk-İslâm Sentezi'nin fantezi çerçevesi ya da uzamının 12 Eylül Askerî Darbesi'nin fantezi uzamıyla gösterdiği çakışma ya da eklemlenme olmuştur" (2004a, s. 60):

Senteze karakteristiğini, Türk olabilmenin ve Türk kalabilmenin koşulunu İslâmiyet'te gören anlayış vermektedir. Yani, Müslümanlık ve Türklük arasındaki tarihsel bir araya gelişin, yegâne, seçeneksiz, tek doğru ve makbul bir araya geliş olarak öne sürülmesi, bu ideolojiye özelliğini veren temel fantezidir... Sentezin bütün iddiası, iki temel öğesi arasındaki uyum ve birleşme olmasına karşın bu sentez, Türkçülük ve İslamcılık arasındaki farklılığın kurucu olduğu bir ideolojidir. Özellikle 1970'lerde güçlenen bu arzu, 'Türklüğün ancak Müslüman olmak koşuluyla mümkün ve sürdürülebilir olmasıdır... Ancak ve ancak Müslüman oldukça Türk kalılabileceğini vurgulayan bu anlayışta, dinî kimlik, millî kimliğin belirleyeni konumundadır (Dursun, 2004a, s. 69).

Sentezde, Türklük ve İslâmiyet, "beden ve ruh", "madde ve mana" ilişkisi içerisinde ele alınmaktadır (Arvasi, 1980, s. 302). Türk-İslâm Sentezi'nde, İslâmiyet, "Coşkun Türk ırmağının doğal yatağı" olarak görülmektedir. Ancak ırmağın doğal yatağını bulması sonrasında Türklüğün "büyük bir deniz hâline geldiği" (Dursun, 2004a, s. 72) düşünülmektedir.

Türk-İslâm Sentezi; ilk adımda (1970-1980 döneminde), sentezin temel niteliği olarak, "Türklüğün Müslüman olmakla mümkün olduğu" fikrinin yapılandırılmasını; ikinci adımda ise (12 Eylül sonrasında) "birlik ve bütünlük" arzusunun yapılandırılmasını hedeflemiştir (Dursun, 2004a, s. 70). Aydınlar Ocağı'nın kimlik arayışında, başlangıçta Türkçülük belirleyiciyken, zamanla Ocak çalışmalarında İslâm ve Türklüğün doğal uyumu adı altında İslamcılığı belirleyici yapan görüşe ağırlık verilmiştir.

1980'li yıllarda Aydınlar Ocağı başkanlığını yürüten İbrahim Kafesoğlu; *Türk-İslâm Sentezi* isimli çalışmasına yazdığı önsözde, romantik Türkçülük devrinin sona erdiğini ve 1970-80 seneleri içinde daha ileri ve ilmi seviyede kültür milliyetçiliği seviyesine ulaşıldığını belirtir (Kafesoğlu, 1999, s. 3). Güvenç ve diğerleri, (1991) ise, Sentez'in kimlik arayışındaki belirleyiciliğine ilişkin olarak şu yorumu yapmıştır:

İslamiyet'in Anadolu'da kendine özgü değerler yarattığı ve bu kapsamda Türk (Asya) Şamanizm'inin izlerini taşıyan dini pratiklerin ortaya çıktığı, bugün her tarihçi tarafından kabul edilmektedir. Toplumun büyük kesiminin konuştuğu Türkçenin yanı sıra, yönetimde Arapçanın, edebiyatta Farsçanın kullanılması ve giderek Osmanlıca denilen suni bir dil ortaya çıkmıştır. Bu türden dönüşümler de, Türklüğün bir anlamda İslamiyet'e bağlı olarak -veya tam tersi- evrilmesi de bir tür sentez midir? Eğer bu evrilme bir tür sentez ise; söz konusu sentez; neden genelde Türklere özgü değer ve görüşlerin aleyhine gelişmiştir? Zira

Sentez uğruna Arap ve Araplık yüceltilirken Türk ve Türklük unutulmuş hatta aşağılanmıştır. Araplar Kavm-i Necip, Türkler ise “Etrak-ı bi-İdrak” (idraktan yoksun Türkler) diye anılmıştır. İş bununla da kalmamış, Türk tarihinin de Anadolu tarihinin de İslam ve Türk öncesi dönemleri tümünden unutulmuş, geçmişle olan kültürel bağlar kesilmiştir. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde, XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, hani Göktürk ya da Uygur dönemlerini bilen, duyan Türk aydını hemen hemen kalmamış gibidir. Mustafa Celaleddin'in 1869'da yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı kitabıyla Süleyman Paşa'nın *Tarihi Âlem*'i piyasaya çıkınca (1874) Türklerin İslamiyet'ten önce de yaşadıkları ve birçok devlet kurmuş oldukları gerçeği yeniden keşfedilmiş oluyordu (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 59).

Güvenç ve diğerleri daha sonra hedeflenenin, gerçekte “Türk-İslam Sentezi olmaktan çok, devlet özdeşliği, İslam-devlet birliği, yani farklı bir deyişle, “İslam devleti” olduğuna dikkat çekmektedir. Güvenç'e göre; “bu amaçta İslam devleti ve İslam kültürü açısından herhangi bir çelişki ya da tutarsızlık yoktur. Çünkü İslam, aynı zamanda, siyaset ve devlettir” (1991, s. 60). Türk-İslam Sentezcilerine göre, “din kültürün özü, kültür ise dinin formudur” (DPT, 1983, s. 514; Kaplan, 2005, ss. 665-676). Bu açık seçik önermeyle de, araştırılan “öz”ün İslamiyet olduğu bütün çıplaklığıyla açığa vurulmaktadır. Hal böyle olunca, yani “din kültürün özü, kültür ise dinin formu”ysa; ister istemez, sentezin kurgularında ‘Türk’e/Türklüğe ne kalıyor?’ sorusu akla gelmektedir. Sentez ayrıca, kuvvetli vurgularla, başımıza gelenlerin yalnızca din kültürünün eksikliğinden kaynaklandığına, vurgu yapmaktadır. Oysaki Timur’a (1986) göre; “din” bir tefekkür (düşünce) değil, iman ve inanç öğretisidir. İslam’ın tefekkürü imanla sınırlıdır. İmana ters düşen tefekkür ise yasaktır”. Keza Belgil’e (1986) göre; “Aslında imana dayalı din ile şüpheye dayalı bilim arasında, doğal ve kaçınılmaz bir çelişki vardır. Bu çelişkiyi aşmaya dair her türlü gayret en başta, onun varlığını kabul etmekle mümkündür”.

Türkiye’de siyasal İslam’ın yakın tarihsel seyri ile ilgili pek çok kaynak ve doküman mevcutsa da, konuya ilişkin görece nesnel bir anlatım, Almanya’nın önemli gazetelerinden Frankfurter Allgemeine Zeitung’un Türkiye ve Ortadoğu muhabirliğini yapan Hermann tarafından yapılmıştır¹⁰:

Said’i Nursi ve Süleyman Hilmi Tunahan’ın vefatının ardından, Türkiye İslam’ının iki büyük vaizi geliyor: Mehmet Zahit Kotku (1897-1980) ve Fethullah Gülen (1938-). Bu ikisi ayrı cemaatlerden oluşuyor ve farklı siyasi eğilimlere sahipler... Said’i Nursi’nin ölümünün ardından, Nurcular kısa zaman zarfında mevcut siyasal sistemle bütünleşmiş oldular. Yeni Asya çevresindeki grup, dönemin radikal İslamcı muhalefet potansiyelini nötralize etmeye (İlımlı İslam’a) yöneldi... 70’li yılların sonuna doğru, MSP’nin milletvekillerinin çoğu Doğu Anadolu Kürtlerden oluşuyordu,

¹⁰ Daha fazla bilgi için bk. Hermann, 2007.

ama bu Kürtler için henüz Kürt meselesi bir mana ifade etmiyordu. Kürtlerin politize olmaları ve PKK'nın yükselişi ile beraber RP için sadece İslami kardeşlikten bahsedip, olan biten hakkında sessiz kalmak yetmemeye başladı. Refah Partisi (RP) İstanbul İl Teşkilatı, Kürt meselesi hakkında bir rapor hazırladı. Bu raporda; Türkiye'nin Güneydoğusundaki bu çatışmanın Kemalist devletin iflasını gösterdiği, Kürt kimliği ve kültürünün kabulünü engelleyen tüm kanunların kalkması gerektiği ifade edilmişti. Böylece, Kürt probleminin ilk kez sadece politik olarak çözülebileceği ifade edilmişti. Bu durum RP'yi birçok Kürt için de seçilebilir tek parti yapıyordu. Nitekim RP 27 Mart 1994 seçimlerinde HADEP'nin seçimleri boykotu sebebiyle de Güneydoğu'da en yüksek oy oranlarına kavuştu... Türkiye'de siyasal İslam son otuz senede uzun bir yolu geride bıraktı. Türkiye'de bu eğilimin arkasında 'yenilikçiler' var. Bu şehirli Parti Türkiye'nin dine boyalı yeni solu yapmak istiyorlar. Gazeteci Mehmet Ali Birant 21 Şubat 1994'de şöyle yazıyor. 'İslamcı siyasetçiler şimdi Türkiye'nin mevcut düzenine uyum sağlamaya çalışıyorlar. 70'li yıllara kadar kendi kabukları içindeydiler. Özellikle 80 sonrası askerler dolayısı ile sistemin içine çekildiler. Üçüncü bir aşama olarak İslam şimdi Türk demokrasisinin bir parçası olabilir'.

Siyasal İslam'a ilişkin tarihsel arka plan, muhafazakâr demokrasi fikrinin, bir dönem millî görüş kimliği ile özdeşleştirilen uzlaşmaz ve taviz vermez İslâmî görünümün yerine ikame edilebilecek daha sorunsuz bir kimlik arayışı olarak hayata geçirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu çerçevede, belki de, yine dindar ama daha demokrat, daha uzlaşmacı ve daha modern bir siyasi grup, muhafazakâr demokrasi söylemiyle ortaya çıkmıştır. Belki de gerçekten Bora'nın (2007, s. 8) dediği gibi "muhafazakârlık, bir ruh hâli, duruş biçimi ve üslup olarak Türk sağının gaz hâlini temsil etmektedir". Gaz hâli olarak telâkki edilen muhafazakârlığı kendisine kimlik olarak belirleyen AKP'nin, şartların değişmesi sonucu bu kimlikten vazgeçmesi, yeni kimlik arayışına girmesi ve partideki demokratlığın da muhafazakârlığın da buharlaşma ihtimali söz konusudur (Safi, 2005, s. 186). Aslında bu gerçeği ve ihtimali göz önünde bulunduran Erdoğan'ın (2004, s. 11) aşağıdaki sözleri, AKP kimliğinin değişken yapısına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır:

Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz, bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir? Muhafazakâr Demokrasi diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız ve kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde, bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. 'Bunun adı ne olur?' bunu zaman gösterecek ama şu anda biz muhafazakâr kimlikle yürüyoruz.

Türkiye'de milliyetçilik/ulusalcılık kavramlarının 2000'li yılların ortasından itibaren, önceki döneme kıyasla, daha fazla biçimde eleştirildiğini ve hatta olumsuzlaştırıldığını söylemek abartı olmayacaktır. Bu da, çoğu zaman,

Batılılaşma çabalarımızın kaçınılmaz bir gereği gibi görülen AB'ye üyelik sürecinin gerektirdikleriyle anlamlı kılınmaktadır. Günümüzde, siyasal alanda hükümet yandaşlığı ve karşıtlığı üzerinden ciddi bir ayrışma yaşanmaktadır denebilir. Bu ayrışma içerisinde demokrasi sözcüğü de farklı kesimler için farklı anlamlar ifade eder hale gelmeye başlamıştır. Keza özellikle 2007 sonrasında Batılılaşma hedeflerimizden kısmen de olsa sapıldığı ve bu sapmanın hız ve ivmesine paralel biçimde halkın azımsanmayacak bir kesiminde, otoriterleşmeye ve gündelik yaşama ilişkin kaygılar yükselmiştir denebilir:

AKP'nin tek başına iktidar olduğu ilk dönemde parti programına uygun olarak Kopenhag Kriterleriyle ilgili ciddi adımlar atmış olması AB üyelik sürecindeki samimiyeti sorgulanmayan bir parti olmasını sağladı. Buna karşın müzakerelerin yavaşlamasının ardından görülen reformlarda yavaşlama, AKP'nin tek başına iktidar olduğu 2007 sonrası ikinci dönemde samimiyet konusunda eleştirilerin başlamasına neden oldu. Ayrıca yapılan değişikliklerin hayata geçirilmesinde yaşanan uygulama sorunu da partinin AB politikalarındaki şüpheyi artırmaktadır (Tüysüz, 2012, s. 5).

Hükümet siyasalarına yön veren “Muhafazakar Demokrat”lık söylemi, giderek daha fazla tartışmayı içinde barındırmaktadır. Söylem analiz edildikçe, Müslümanlığın milliyetçiliğe başat olduğu ve temel ağırlık noktasının İslam olduğu bir ideolojik yapının giderek daha fazla görünür hale geldiğini söylemek mümkündür. Dursun'a (2006) göre, “Türban davasına baş koyan ve demokratikleşme meselesini salt türbana özgürlük üzerinden okuyan zihniyet” tamı tamına Sentez'in önerdiğiidir:

Farklı politik partilere oy verseler de, Sentez'in önerdiği imgeyle özdeşleşerek kimliğini kuranlar, 12 Eylül öncesine oranla, zannedildiğinden daha yaygındır. Ancak ve ancak Müslüman olduğu koşulda milliyetini koruyabileceğini ve aksi halde kendisine yabancılaşmış ve özünü kaybetmiş bir insana dönüşeceğini düşünenler açısından türban, bir kırılma noktası haline gelmiştir. Çeşitli ötekilikler karşısında kimliğini kurabilmenin ve varlığını sürdürebilmenin önkoşulu din unsuru olduğunda, onunla bağlantılı bütün göstergeler de uğruna her şeyin göze alınabileceği arzu nesnelere dönüşüyor (2006).

Dolayısıyla Türkiye'de kısmi de olsa, bir kültür ve kimlik bunalımının yaşandığı açıktır. Bu bunalımın, yeni Cumhuriyetin, Osmanlı'nın farklı kökenlerinden gelenleri arasında telafi edemediği farklılıklardan ve/veya modern devletin esnek ve dinamik olmayan kimlik tanımlarından kaynaklandığı söylenebilir. Bu bunalımın, çağdaş bir ulus olma ve Batılılaşma gayretimizin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan demokratikleşme ve yurttaş olma sürecinde yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu değerlendirmek de yanlış olmayacaktır. Güvenç ve diğerlerine (1991, s. 65) göre, Cumhuriyetin milli birlik anlayışı da özünde “çeşitlilik içinde birlik, birlik içinde çeşitlilik”tir. Cumhuriyetin

çoğulculuk kurgusu da bir anlamda, onun milli birlik gayretinin bir nevi olmazsa olmazı olarak kendini göstermektedir.

Günümüzde İslami akımın ciddi bir yükseliş ivmesi kazandığı, yadsınamayacak bir gerçektir. Bu da, İslam-siyaset ilişkilerini daha sıcak tartışma ortamlarına taşımaktadır. Evren başkanlığında, 20 Haziran 1986 günü gerçekleştirilen AYG 10. Toplantısı sonuç belgesinde ve 'Kültür Unsurlarının ve Kültür Politikasının Tespitinde Uygulanacak Yöntem ve Sorumluluklar' başlıklı raporda; "Milli kültürün oluşturulması ve kuşakların uyum sürecinde, İslam Dini'nin sekularizasyon vasfından yararlanmayı bilmeliyiz: Bunların Batıda da örnekleri vardır. Fransa'da Kalvin, Almanya'da Luther, sanayileşmenin temelini sekularizasyon ile kurmuşlardır... Kültür de bir hayat tarzı olduğuna göre din unsurunu da kültüre eklemeliyiz" (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 86) ibareleri açıkça yer almıştır.

Bu istem ve uygulamalara paralel olarak İslami akımın günümüzde varmış olduğu zirve, tek bir değişkene bağlı kalınarak açıklanamayacak kadar çok katmanlı sosyal bir oluşumdur. Ancak gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta, Türk-İslam sentezcilerinin Aydınlar Ocağı üzerinden, Türk ve Türklük kavramlarını getirmiş oldukları yerdir. Diğer bir deyişle, Aydınlar Ocağı düşünürlerince "din kültürün özü, kültür ise dinin formu"ysa; ister istemez, Sentez'in kurgularında 'Türk'e ve Türklüğe ne kalıyor?' sorusunu yeniden sormak gerekiyor. Bu sorunun en açık yanıtı, Türk sağının geleneksel iki kanadını birleştirmek ve/ya Müslümanlığı millet düşüncesi içine sığdırmak amacıyla yola çıkan Türk İslam Sentezi düşüncesinin Türklüğü İslam potasında eritme çabasıdır. Hatta Türk eşittir İslam'ın da bir anlam ifade etmediği ve sadece "Türk eşittir Sünni-Hanefi demektir" kanaat ve yargısının hakim düşünce olarak kabul gördüğüdür. Osmanlı'dan kalan bu mirası, ne yazık ki Cumhuriyet kurucularının Türklük üzerinden yeni bir ulus yaratma çabaları bir yere kadar getirmiş olsa da; özellikle 1960 ortalarından itibaren, İslamcıların iktidarı elde edilebilen ve ona hakim olduğunda istediklerini yapabileceklerini keşiflerinden itibaren bu çaba sekteye uğramış ve "Türk eşittir Sünni-Hanefi" düşüncesi yeniden Türk siyasi ve düşün hayatına egemen kılınmıştır. Örneğin hala günümüzde, "hocam ben hem anadan hem babadan yüzde yüz saf kan ...'um, ...'ım ama elhamdülillah Türküm¹¹" diyen Balkanlı(lar)nın Türk algısı da Sünni-Hanefiliktir, ırk - milliyet değildir. Aynı şekilde Türklük, "Türk-İslam Sentezi" anlayışıyla belirgin bir şekilde Sünni-Hanefilik potasında ele alınmış olduğundandır ki, özellikle ilk ve orta öğretim okul kitaplarımızda ve sokaktaki Türkün kafasında, Karaman, Gagavuz, Çuvaş, Yakut Türkleri Hristiyan; Hazar Türkleri Yahudi inancına sahip oldukları için,

¹¹ Yazarlardan birinin 2009 - 2010 yıllarında, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden En fazla Göç Alan İllerin Sosyo-ekonomik ve Sosyo-politik Sorunları* başlıklı yaptığı araştırmanın İzmir ili mülakat notlarından alınan veridir.

az sayıda Türkçü entelektüel dışında, Türk kimlikleri pek öne çıkarılmaz veya Türk oldukları bilinmez ya da kabul edilmez!

Örneğin ırk olarak bu topluluklarla aynı kökten geliyor olmalarına karşın, Türk-İslam sentezcileri için aynı mezhepten olan ama ırk - milliyet kökeni olarak Türk olmayan Filistinli Arap, Şii olan Iraklı Türkmenlerden önce gelebilmektedir. Aynı şekilde, “bir millet iki devlet” olarak tanımlanan Azerbaycan hakkındaki bir değerlendirmede Özal’ın Başbakanlığı döneminde, “onlar Şii biz Sünni’yiz” (Yavrucuk, 2014; Zeybek, 2014; TÜRKSAM, 2014) açıklaması yakın tarihimizde yaşanmış bir durumdur. Sünni-Haneficilik bireylerin düşünce yapılarında da o kadar egemen hale gelmiştir ki; Sünni-Hanefi olan bir Türk, Türk olmayan ama Sünni-Hanefi olan biriyle kızını veya oğlunu evlendirmede bir beis görmüyorken aynı ırk - milliyetten gelmesine ve Türk olmasına karşın Alevi mezhebine-inancına veya Hristiyan inancına sahip Türk birileriyle kızını veya oğlunu evlendirmede aynı tavrı sergilememektedir. Hatta Türklüğün Sünni-Hanefilik potasında erimiş olmasının, “Türk eşittir Sünni-Hanefi” yargısının-düşüncesinin bir ürünü olarak Anadolu Aleviliğini inanç olarak benimsemiş olan Türkler, kendilerini kimliksel olarak tanımlarken; Sünni-Hanefi oldukları anlamına gelmesin diye “Türk kimlikleri” yerine inanç kimlikleri olan “Aleviyim” kimliğini kullanmakta ve kendilerini bu kimlik ile ifade etmektedirler.

Kuşkusuz insanların kimliklerine ilişkin tercihleri onların en doğal hakkıdır ve bu konuda en ufak bir yorumda bulunulmaması gerekir. Kim hangi kimlik ile yaşamak ve hangi kimlik(ler)le anılmak istiyorsa özgürce o kimliği kullanabilmelidir. Ancak unutulmamalıdır ki, inançsal kimlikler değişken, buna karşın ırk kimliği sabittir. Diğer bir deyişle, bugün Müslüman olan biri yarın kolayca Hristiyan, Budist, Hindu ya da Ateist olabilir ve kimse de sen Hristiyan ya da Budist olamazsın ya da değilsin diyemez. Oysa ırk olarak bir Türk Arap, bir Arap Alman ya da bir Yunanlı Fransız olamaz. Bir Hindu İsveç’e yerleşip vatandaş olabilir, tüm vatandaşlık haklarına sahip olabilir, seçimlerde oy kullanabilir hatta milletvekili, bakan ya da başbakan bile olabilir. Ama o, kültürel olarak öyle olduğu kabul edilip söylene bile, ırk - milliyet olarak İsveç olmaz, olamaz. Kısacası inanç kimliği değişkendir; bireyin iradesi ile değişebilir ama ırk - milliyet kimliği değişken değildir. Birey istese de değişemez, değiştirilemez. Zaman içinde asimile olsa bile o ırk - milliyet - köken olarak Hindu’dur.

Nihai analizde, Türkiye’nin İttihat Terakki’yle başlayan bölünme endişesi ve bu endişenin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal bütünleşme arayışlarının, günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti kamuoyunda devam ettiği görülmektedir. 2000’li yılların Türk siyasal yaşamında, “Türk-İslam Sentezi”nin kodlarına rastlanmaktadır. Diğer bir deyişle, 12 Eylül sonrasında bütünleştirici bir anlayış olarak Türkiye’de resmi ideoloji haline getirilen “Türk-İslam Sentezi”

düşüncesinin, yeniden hegemonya projesi haline getirilmek istendiği ve ortalama Türk insanın dünyaya bakışını, dönemindekinden daha fazla etkilemeye başladığı rahatlıkla söylenebilir. Bu çerçevede, Türklüğün, İslam şemsiyesi altına sokularak silikleştirildiği, yapı ve içerik değişikliğine uğratıldığı gerçeğinin artık görülmesi gerekmektedir. Eğer Rusya'dan kaçan Gaspıralı İsmail'ler olmasaydı acaba Osmanlı'da "Türk" sözcüğünü telaffuz eden olacak mıydı? Ya da Güvenç ve diğerlerinin, yukarıda da ifade edildiği üzere, "Osmanlı İmparatorluğu döneminde, XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, hani Göktürk ya da Uygur dönemlerini bilen, duyan Türk aydını hemen hemen kalmamış gibidir". Güvenç ve diğerlerine göre, Mustafa Celaleddin'in 1869'da yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı kitabıyla Süleyman Paşa'nın *Tarihi Âlem*'i çıkınca (1874) Türklerin İslamiyet'ten önce de yaşadıkları ve birçok devlet kurmuş oldukları gerçeği yeniden keşfedilmiştir (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 59).

Sonuç olarak, bir ırk - milleti kendisi yapan şey öncelikle din değildir. Ama din milliyetin oluşumuna katkı yapan önemli unsurlardan biridir. Oysa bir ırk - milleti "kendisi" yapan, öncelikle dili, tarihi, kültürü ve coğrafyasıdır. Onun içindir ki Mustafa Kemal Atatürk, öncelikle Türk Dil ve Tarih Kurumlarına gereken önemi vermiş ve Antropologları Ortaya Asya'ya göndermiştir. Bu alanlarda yapılan araştırmalardan sonra Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar, Orhun ve Göktürk Abideleri, Yer Tengri, Gök Tengri ile tanışıklık olmuştur. Türk ve Türklüğün yeniden keşfi olan bu çaba ve girişimler sonucundadır ki Atatürk, "Türk öğün, çalış, güven" ile "Ne mutlu Türk'üm diyene" vecizelerini kaleme almıştır. O dönem batı dünyasında egemen olan "Türk" ve "Türklük" algısı hiç de olumlu değildir.¹² Bu gerçekliktir ki Atatürk Türk'e, köklü bir tarihi olduğunu, devletler kurmuş olduğunu, öyle 'sünepe, bön, yeteneksiz, başarısız kişi, idrak-ı bi-idrak olmadığını' göstermek için öncelikle kendisi ile "öğün"mesini ve buradan hareketle kendine "güven"mesini telkin etmiştir. Bu nedendir ki, "Türküm" demenin öyle çekinilecek bir şey değil, aksine "mutlu"luk duyulacak bir durum olduğunu vurgulamıştır. Çünkü belirtildiği üzere İstanbul'un fethinden sonra giderek artan bir etkiyle, bir imparatorluk haline gelen Osmanlı içinde "Türk", unsurlardan sadece birisidir.

Benzer bir şekilde, çok uzunca bir süredir "Türklük" için var olan bu tehdidin, son dönemlerde inşa edilmeye çalışılan "Kürt", "Kürtlük" ve "Kürt ulusal kimliği" için de yürürlüğe konmak üzere olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Bulaç'a (2014) göre, Türkiye, Suriye, Irak ve İran'dan çok sayıda âlim, yazar ve fikir adamının katılımıyla 10-11 Mayıs 2014 tarihleri arasında Diyarbakır'da toplanan "Demokratik İslam Kongresi"ndeki konuşmaların temel

¹² Bu konudaki tanımlama için bk. "Turkey" maddesi: "a. a person or thing of little appeal; dud; loser. b. a naive, stupid, or inept person...", *The Random House Dictionary of the English Language*, Second Edition, 1987, NY.

iki temasından biri, “Kürtlerin her dört bölgede ulus devlet yapıları tarafından gördükleri ağır mağduriyetlerin dile getirilmesi”; diğeri, “... bölgenin yeniden şekillenmesinde İslam dininin oynayacağı belirleyici rolün kuvvetle vurgulanması”dır. Keza Avcı (2014) kongrenin sonuç bildirgesinde “Medine Sözleşmesi'nin birinci maddesinde 'Ümmet', çok kimlikli, çok dilli ve çok inançlı bir anlama sahiptir. Siyasi ve itikadi yaklaşımlar, ümmetin farklı din, mezhep, inanç, etnik ve diğer tüm toplumsal gruplardan oluştuğunu dikkate almalıdır” ve “Diyaret'in din ve inançlar üzerindeki tekeli kabul edilemeyecektir... Din eğitiminin medreseler ve sivil toplum eliyle yapılması gerekir” ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir.

Esasen görüldüğü kadarıyla farklı etnik gruplar arasındaki ayrışmalar İslam şemsiyesi altında birleştirilmeye çalışılırken, İslami çevrelerin bizatihi kendisinde demokrasi, barış, özgürlük gibi değerlerle kurduğu ilişki üzerinden büyük ayrışmalar yaşanmaktadır. Dahası Türkiye'de demokrasi ile ilgili toplumsal algının biçimlen(diril)mesine yönelik gayretler sonucu “demokrasi” kavramının anlamının giderek daha fazla muğlaklaştığı görülmektedir. Oysaki Linz ve Stepan (1978, s. 18), “Demokratik meşruiyet, sonuçta, belirli bir ülkede, zamanın belirli bir noktasında, kolektif amaçlar için başka hiçbir rejimin daha iyisini başaramayacağı inancına bağlıdır” demektedir. Vatandaşlar; yürütülen hükümet siyasetlerini, ancak kendi “demokrasi” algılarıyla uyumlu olduğu ölçüde meşrulaştırabilmektedir. Daha açık bir deyişle vatandaşlar, siyasi otoriteyi demokratik anlamda meşru bir kurum olarak gördüklerinde, onun değişmez saydıkları temel prensipler dâhil, getirdiği değişimleri benimsemeye hazır olmaktadır. Bu çerçevede ayrışmaların giderilebilmesine hizmet edebilecek en güçlü temel, demokrasi, barış, adalet, özgürlük, eşit vatandaşlık vb. değerler kümesidir.

Sonuç olarak, “Türk-İslam Sentezi” düşüncesinin, iddia edilen aksine, Türk sağının Türklük ve İslamcılık kanadını birleştirmek ve/veya Müslümanlığı millet düşüncesi içine sığdırmak amacıyla değil de, bir ırkı - milliyeti ifade eden alt kimlikleri İslam potasında eritme hedefiyle bir hegemonya projesi olarak Türk toplumunun dünyaya bakışını, döneminden daha fazla etkileme amacıyla hareket ettiği kuvvetle ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Alkan, A. T. (1991). Türkiye'de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar. *Türkiye Günlüğü*, No: 16.
- Arvasi, S. A. (1980). *Türk-İslâm Ülküsü*. İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Ataman, M. (2007). Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm. *Kim Bu Özal, Siyaset İktisat, Zihniyet*, (İ. Sezal ve İ. Dağı, Ed.), içinde (ss. 351-384). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Avcı, İ. (2014, 11 Mayıs). Demokratik İslam Kongresi Sonuç Bildirgesinde 'Ümmet' Vurgusu. *Zaman Gazetesi*.

- Belgil, V. (1986, 11 Eylül). Kültürümüz Üzerine Söyleşi. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Berkes, N. (1973). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bora, T. (2007). *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yay.
- Bulaç, A. (2014, 12 Mayıs). Demokratik İslam Kongresi. *Zaman Gazetesi*.
- Copeaux, E. (1998). *Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Coşkun, A. (2006). *Tarihi Unutmamak, Günceli Yakalamak*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Donuk, A. (1988). *Türk Devlet Anlayışının Tarihi Devamlılığı - Türk Münevverlerin Müşterek Fikir ve İman Zemini*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- DPT (1983). *Milli Kültür: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.
- Dursun, Ç. (2004). Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi. *Doğu Batı*, Yıl: 7, (25), Kasım, Aralık, Ocak 2004.
- Dursun, Ç. (2006, 28 Mayıs). Türk-İslam Sentezi İdeolojisinin Failini Tanımak. *Radikal Gazetesi*. 01.09.2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5895?ref=benimshopum.com adresinden erişildi.
- Edibali, A. (1991). *Birlik Davamız*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Erdoğan, R. T. (2004). Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, içinde. İstanbul: AK Parti Yay.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi. *Bilgi Dergisi*, 14, 36-66.
- Güvenç, B., Şaylan, G., Tekeli, İ., Turan, Ş. (1991), *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yay.
- Güzel, M. (2003). Necip Fazıl Kısakürek. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık -*, (A. Çiğdem, Ed.). Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yay.
- Hermann, R. (2007). *Siyasal İslam’ın Üç Boyutu*. 01.09.2013 tarihinde <http://yusufmirza.blogcu.com/turkiye-de-siyasal-islam-in-uc-boyutu-rainerhermann-akede/5823569> adresinden erişildi.
- Kabaklı, A. (1970). *Müslüman Türkiye*. İstanbul: Toker Yay.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türkiye’yi Bugünkü Şartlara Getiren Tarihi Gelişme - Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar*. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1985). *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk-İslâm Sentezi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Kalın, İ. (2007a). Türkiye’nin Çoğulculuk Meselesi. *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, Cilt XVII, (204): 12-17, Şubat 2007.
- Kalın, İ. (2007b). *İslam ve Batı*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).

- Kaplan, S. (2005). "Religious Nationalism: A Textbook Case from Turkey", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* (2005) 25(3): 665-676.
- Linz, J. J. and Alfred Stepan (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration*. London: The John Hopkins Press Ltd.
- Özakıncı, C. (2007). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni Osmanlı Tuzağı, Din Üzerinden Emperyalist Oyunlar* (9. bs.). İstanbul: Otopsi Yay.
- Özcan, F. Y. (2011). *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Özdemir, C. (2004). *Dr. Süleyman Yalçın ile Söyleşi*, CNNTÜRK Televizyonu, 28.01.2004.
- Pamuk, O. (1999). *Öteki Renkler*. İstanbul: İletişim Yay.
- Safi, İ. (2005). *Türkiye'de Muhafazakarlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakar Demokrat Kimlik Arayışları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.
- Taşkın, Y. (2003). Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslâm Sentezi. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, (A. Çiğdem ed.). Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yay.
- Tevetoğlu, F. (1963). *Faşist Yok Komünist Var*. Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.
- Timur, T. (1986). *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Hilal Yay.
- TÜRKSAM, (2014). *90'ların Türkiye'sinden 20 Ocak 1990 Bakü Katliamına Bakmak*. 16.11.2014 tarihinde <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/862-90-larin-turkiye-sinden-%C5%9320-ocak-1990-baku-katliami-na-bakmak> adresinden erişildi.
- Tüysüz, E. (2012). *1990 sonrası MHP, CHP ve AKP'nin Avrupa Birliği Politikalarının Karşılaştırması*. 07.09.2015 tarihinde http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/1990_sonrasi_mhp_chp_ve_akpnin_avrupa_birligi_politikalarinin_karsilastir_masi_14f1aab6-f8c0-40a1-9b11-0f78a4574406.pdf adresinden erişildi.
- Yalçın, S. (2012). Prof. Dr. Süleyman Yalçın: Devrin Edebiyatçıları Önce Öğretmenlerim, Sonra Hastalarım Oldu. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2011-2012, (22): 96-99.
- Yavrucuk, S. (2014). *Hocalı Katliamı, Demirel ve Özal*. 16.11.2014 tarihinde <http://kicgine.blogcu.com/hocali-katlimi-demirel-ve-ozal/1117522> adresinden erişildi.
- Yıldız, A. (2012). Niyazi Berkes Ve Türkiye'de Çağdaşlaşmanın Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, No: 46 (2012-2) / 1-33.
- Zeybek, N. K. (2014). *Özal'dan Erdoğan'a*. 16.11.2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/yazarlar/namikkemal_zeybek/ozaldan_erdogana-832181 adresinden erişildi.
- 2000'e Doğru Dergisi*, Sayı No: 25 Ocak 1987.

